

ՀԱՂԱՌՊԴՈՒԲԱՆՆԵՐ

Մ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ - ՆԱՄԱՍՏԵՂ. ԳՐԱԿԱՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Նամաստրեղի առաջին գրական քայլերը համընկան Նովիաննա Թումանյանի կյանքի մայրամուրին (պատմվածքների առաջին «Գյուղը» ժողովածուն լույս է տեսել 1924-ին): Նրանց ստեղծագործության կենսական ազդակները գալիս են Գյուղից, շնչում են հողի բուրմունքով և պապերից ժառանգած մարդասիրության ոգով:

Երկուսն էլ ապրել են քաղաքում, բայց Գյուղի երգիչ են՝ բառի ամենալայն ու խոր իմաստով. Գյուղ՝ փառապաղ հերոսներով ու հերոսուհիներով (Թումանյանը կասեր՝ խնդացող փխուր, սրտաբեկ ուրախ), աննման բնությամբ ու փանիքներին բազմած դդումների ոսկով, որ արեւի հետ է խաղում: Նրանց հերոսներն անբաժան են բնությունից, ապրում են Արարման օրենքներով ու չեն հասկանում, չեն կարող հասկանալ արյունարբու մարդակերպ էակներին: Չարն ու չարիքը Արարող մարդու գոյության ծիրից դուրս են ու քննարկման առարկա չեն: Արարման դաշտում թագավորում են բարության օրենքները: Զայրույթն ուղղված է աշխարհի հիմքում ընկած չարիքի դեմ, իսկ չար մարդիկ պարզապես մեղք են, որովհետեւ չգիտեն Արարման օրենքը, որ մարդուն մոլորեցնում է Աստծուն: Ն. Օշականը գրում է, որ ապրելու նահապետությանը դժվար է դիմանալ առանց բարության:

Նամաստրեղն էլ Թումանյանի պես «ջնջելական էր». պահպանված ձեռագրերը վկայում են, որ ստեղծագործությունը մի քանի անգամ արտագրելուց հետո է հրատարակել: Նա էլ Մեծ լոռեցու նման շարունակ խորացրել է մարդու ճանաչողության, նրա ներաշխարհը ներկայացնելու ստեղծագործական հնարավորությունները. Թումանյանի գրական ուղին սկսվում է սիրային առաջին ուրանավորից ու հասնում «Անուշ»-ին ու աննման քառյակներին (ընթերցողի կենսափորձի ու գրողի ստեղծագործության իմացության աստիճանի հետ այս թվարկումը փոխվում է), Նամաստրեղի դեպքում՝ առաջին մանրապատմությունից, բանաստեղծություններից մինչև «Սպիտակ ձիավորը» երկհատոր դյուցազնավեպը:

Գրականագետ Էդուարդ Զրբաշյանը Թումանյանի ստեղծագործական մեթոդն անվանում է համադրական ռեալիզմ: Գրողն իրականությանը հակադրում է Երազը՝ փայփայելով Մարդու իդեալը: Նամաստրեղը, որդեգրելով այդ սկզբունքը, պարկերում է օտար հողի վրա ապրող գյուղացուն, որի հոգին թեւավորվում է մանկության անմոռանալի հուշերով, հեքիաթով, Երազով:

Աստվածաշնչյան թեմաները Նամաստեղին միշտ հուզել են. այդ ճանապարհի ուղենիշներից են մանրապատմները, «Քրիստոսի երկրորդ գալուստը» դրամատիկական պատկերներն ու «Աղոթարան»-ը: Թումանյանը մարդակերպից մարդասպան ձգվող ճանապարհի վերջը չի տեսնում ու ցավով արձանագրում է մարդը դեռ երկար էսպես կմնա: Նամաստեղի դրամատիկական պատկերում խոսուք քարոզում է սիրել գոնե ինքն իրեն, որովհետև թշնամուն սիրելու երկուհագարամյա կոչերը ոչինչ չեն փոխել մարդու կյանքում: Այլ խոսքով, Նամաստեղն էլ Թումանյանի պես հուսահատ է ու փխուր, երբ խոսում է նյութական բարիքների առաքության մեջ հոգեւոր աշխարհի հետ կապերը խզած Արեւմուտքի մասին: Բայց գրողը հոգու խորքում փայփայում է Նայի օրինակը ու համոզված պնդում, որ մարդկությունը կորցրած իդեալները կգտնի, եթե հայը վերադառնա Բնաշխարհ ու կարողանա ապրել, արարել պապերից ժառանգած օրենքներով, որոնք հեռու են նյութից, ուժից ու բռնությունից:

Նամաստեղի գրականության հեղաբեկիչ էջերից է «Այծեփոմար» երգիծական պոեմը: Նա մեր ազգային էպոսին անդրադարձել է այլ տեսանկյունից. Ի. դարասկզբի արյունոտ դեպքերի պատճառներից է նաև այն փխուր փաստը, որ Դավիթ ծնած ժողովուրդը շրպակ է աշխարհը բարեփոխված հայտարարել. իբր խաղաղության ու մարդասիրության օրենքները փոխարինելու են եկել ուժի իրավունքին, ու բոլոր ժողովուրդները մրել են խաղաղության մեծ շուքալարը: Դեպքերի ավարտը հայտնի է. մեր հարեւանները բուք համառությամբ չրեսնելու են փալիս 1915-ին կարարվածը, եւ աշխարհում նորից մարդկային արյուն է հոսում... Թումանյանի հումորը՝ «ընդհանրապես ծիծաղելի եւ ցավալի միաժամանակ» (Է. Զրբաշյանի բնորոշումն է), Նամաստեղի «Այծեփոմար» երգիծական պոեմում, որ էպոսի նորոյա տարբերակներից է, փայլարակում է առանձին տեսարաններում, բայց մթնոլորտը ողբերգական է: Չոր գյուղի բնակիչները իմաստուն Մակարի, քահանա Տեր Մարութի, քաջ Թաթոսի առաջնորդությամբ խաղաղության շուքալարի են հրավիրում հարեւան գյուղի մոլլային... «Մի կաթիլ մեղրի» փխուր ավարտը կրկնվում է... Նամաստեղն էլ Թումանյանի նման իր հերոսներին, անկախ նրանց՝ աշխարհը փրկելու «հերոսական ջանքերի» արդյունքից, կարող է «Մերոնք» անվանել: Մեծ լոռեցու միամիտ ու աշխարհն իրենց կենսափորձով հասկանալ փորձող հերոսները Նամաստեղի երգիծական պոեմում շարունակում են ապրել առաջվա պես, այնինչ բնաշխարհով թուրքն է անցնում, ու մարդասիրության, խաղաղության կոչերը լսող չկա:

Նովի. Թումանյանը 1914-ին «Ազաշավանք» հողվածում դառնությամբ գրում է քաղաքակիրթ աշխարհից ծանր հիասթափության մասին. աշխարհն ապրել ու ապրում է շահի օրենքներով, այնինչ մենք արդարություն ենք որոնում: Նամաստեղը 1938-ին քննում է մեր ազգային նկարագրի խոցելի գծերն ու փորձում ազգային մեծ ողբերգությունից դասեր քաղել հաջորդ սերունդների համար: Իսկ ամենամեծ դասը միաբանության կոչն է, առանց որի ժողովուրդը պարզապես ամբոխ է: Տեղին է հիշել Թումանյանի խոսքը. «Ժողովուրդն իմաստուն է, ամբոխը՝ հիմար: Ժողովուրդը ծանր է, ամբոխը՝ թեթև...»: Ծ. Ծախնուրը հավելում է. «Ամբոխը չի մտածեր: Ան կը հաւարայ»: Թումանյանի բնորոշմամբ՝ «միշտ անմահ ամբոխամրության» կանոններով՝ ամբոխը օրվա հերոս է ընտրում, հեղեղում նրան մինչև առաջին վրիպում, որ ծաղրածանակի ենթարկի, ու նույն պահին գրնում է հերթական հերոսին... Գյուղը, ավա՛ղ,

կործանվեց: Կապարվածից դաս քաղեցի՞րք, - հարցնում են Թումանյանն ու Համասյրեղը: Պապասխանը հանրահայտ է՝ ո՛չ: Ողբերգությունը սա է:

Նովիանենա Թումանյանի «քաջ Նազար» եւ Համասյրեղի «Քաջն Նազար» հեքիաթների համեմատական քննությունը գրականագիտական հետաքրքիր, բայց ծավալուն խնդիր է: Նակիրճն ասենք միայն, որ մարդկանց՝ առասպել ստեղծելու ու առասպելին անվերապահ հավատալու բնածին հակումը հաճախ իշխանության է հասցնում Նազարի պես ապիկարներին: Թումանյանը հեքիաթի փիլիսոփայական խորքը բացում է ցավից ծնված հումորով, վերջում էլ անմահ հերոսը բազմում է գահին, ծիծաղում մարդկանց ու աշխարհի վրա: Համասյրեղը հեքիաթին անդրադառնում է հայի՝ հեքիաթով ապրելու եզակի ունակությունն ընդգծելու միտումով. աշխարհը հեռու է Երազից, ու հերոսի՝ Երազով ապրելու ձգտումը ոչ միայն անհասկանալի է, այլև ծիծաղելի:

Համասյրեղը «Պանն էր անցեր իմ պարտեզէն» գողտրիկ մանրապատումում՝ Համբարձման գիշերվա հեքիաթն է հյուսում, իսկ «Այծեւրոմար»-ի Սրապ ամին Թումանյանի «Անուշ» պոեմի անանուն ծերունու պես երկարում է խոսելու, մարդկանց տեղեկություն տալով՝ իր անձի կարեւորությունն ընդգծելու եզակի հաճույքը:

Նովի. Թումանյանի մարդասիրությունը վեր է կրոնական չափից ու չափանիշներից. նրա չափն աշխարհն ու Մարդու իդեալն է, որ ուրիշ բառով կոչվում է Աստվածամարդ: Համասյրեղը հայի նկարագրի մեջ տեսնում է կես-հեթանոսի եւ կես-քրիստոնյայի համալուծում. հեթանոսականը Դավթի գնեով եկող ուժն է, որ միշտ ծառայում է մարդուն ու մարդկայինին, իսկ քրիստոնեությունը մեր ազգային նկարագրից անբաժան ծով մարդասիրություն է, որի ակունքները սնվում են Արարման դաշտից:

«Երրորդ զարկը» հոդվածում Թումանյանը հայ գրականության զարգացման երեք շրջան է առանձնացնում. առաջինը Խ. Աբովյանի «Վերքն» է, երկրորդը՝ Բաֆֆու եւ Պապկանյանի գրականությունը, երրորդը՝ «ազգային ազար» գրականությունն է լինելու: Համասյրեղի գրականությունն այդ երրորդ շրջանի դրսևորումներից է՝ դասական գրականության հետ խոր արմատներով կապված:

Համասյրեղի գրական ժառանգությունը հաստատում է, որ 1920-ական թվականներին արդեն հայ գրականության քարտեզի գույների մեջ Թվարինցու եւ Զարդարյանի կողքին կան Լուռու մեծ երգչի գրականության գույներն ու նրբերանգները: Համասյրեղի գրականությունն այս առումով հետաքրքիր զուգահեռներ է առաջադրում՝ համակցելով արեւմտահայ եւ արեւելահայ գրականության այս խոշոր դեմքերի (եւ ոչ միայն նրանց) գրական ավանդույթները:

Ճիշտ է, մարդկային խառնվածքով Թումանյանն ու Ամերիկայի Բոստոն քաղաքում հայտնված խարբերոցի հայը տարբեր էին, տարբեր էին նաեւ գրական-հասարակական կյանքին մասնակցելու հնարավորությունները, բայց նրանց գրական ժառանգության հայրենիքը Նայասարանն է: Համասյրեղն ապրում էր արտաքինապես խաղաղ կյանքով, բայց քիչ չէին նաեւ «փոթորիկները»: Երկու գրողն էլ անվիճելի հեղինակություն էին եւ զարմանալի զուգադիպությամբ ակամա հայտնվում էին մարդկային հարաբերությունների խաչմերուկում. հանրահայտ է Թումանյանի բարեկամությունն Ադրանիկի հետ, իսկ Համասյրեղը չվարանց

պաշտպանել Դրոյին, երբ ինչ-ինչ հանգամանքներում նրա գործունեությունը վերանայելու ու վերագնահատելու անհաջող փորձ էր արվում: Նամաստեղը շուրթերը երբեք չալոճեց անեծքով ու միշտ մնաց Նայաստան երկրի պաշտպանի դիրքերում՝ անկախ ռեժիմից (իր բառն է):

Նովի. Թումանյանը տեսավ Նայաստան երկրի՝ նոր ու հզոր Նայրենիք դառնալու հնարավորությունը: Ճիշտ է, այդ ընթացքում Նայաստանի Նանրապետությունը հասցրեց փրամագծորեն փոխել անվանումն ու զարգացման հեռանկարը, բայց եղավ ու է հայության Նայրենիքը: 1926-ին Նամաստեղը ծրագրել էր տեղափոխվել Նայաստան. Ավ. Իսահակյանը Ս. Վրացյանի միջոցով բանավոր փոստով խորհուրդ տվեց տեղից չշարժվել: Այդպես էլ Աբովյան փողոցով քայլելն ու Արարարի շուքի տակ կոնյակ խմելը մնացին երազանք: «Առաջին սէրը» ինքնակենսագրական վիպակում Նամաստեղն աշխարհասփյուռ հայությանը Վահրամի օրինակով խորհուրդ է տալիս հավաքվել Մայր հայրենիքում, ծառ տնկել ու որդիներ մեծացնել հայրենի հողի վրա:

Մի նմանություն եւս. Թումանյանի «Նայրենիքիս հետ» (1915) բանաստեղծության կողքին Սփյուռքում հաճախ է հնչում Նամաստեղի «Նայու ոգին» (1963). ստեղծագործությունները նման են ծով լավարեսությամբ, բառի, պարկերի անկրկնելի զգացողությամբ, տարողունակությամբ: Այս բանաստեղծություններն այսօր էլ Նայրենիքում եւ Սփյուռքում դահլիճներ են հուզում ու հայերի աչքերն արցունքալից: Եզրակացությունը մեկն է՝ դժբախտաբար ինչպես ստեղծագործությունների գրության միջև ընկած երկար ու ձիգ տարիներին, այնպես էլ մեր օրերում հայության արդար դապրելի լուծվել, ու կրկին հույսին ենք ապավինում:

Նամաստեղի բանաստեղծական առաջին փորձերը, ճիշտ է, կրում են Դանիել Վարուժանի քնարի ազդեցությունը, բայց Նովի. Թումանյանից եկող ստեղծագործական ազդակներ զգալի են մի քանի բանաստեղծություններում («Ամեն անգամ, որ կ'երթամ ծանօթի մը դագաղին», «Նոգույս մէջ յոյսը վաղուան») եւ հատկապես՝ քառյակներում, որոնք շնչում են Մեծ լուռեցու գրական գոհարների մարդասիրությամբ ու լավատեսությամբ, կյանքն ու մարդու գործը իմաստավորող անմոռաց պարկերներով:

Բազմաթիվ հոգվածներում, հայ գրականության պատմության անավարտ դասագրքի պահպանված հարվածներում Նամաստեղը բազմիցս արժեւորում է Նովի. Թումանյանի գրական ժառանգությունը, քննում նախորդների հետ կապերը եւ ուրախությամբ շեշտում, որ այսօր էլ Նայաստանում սիրում են նրա գրականությունը, եւ գրողները հավատարիմ են Մեծ լուռեցու գրական ավանդներին:

